

РОЗВИТОК ІДЕЙ ПРИРОДОВІДПОВІДНОГО ВИХОВАННЯ В ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ.

Юлія БОНДАРЕНКО (Кіровоград)

*В статті автором аналізуються підходи до осмислення ідеї природо -
відповідності в історії педагогічної думки.*

*В статтє автором анализируются подходы к осознанию идеи
природосообразности в истории педагогической мысли.*

*Ключові слова: природовідповідне виховання, природовідповідне навчання,
принцип природовідповідності, теорія вільного виховання.*

На сьогоднішній день наша держава зацікавлена в розвитку природних здібностей, творчого потенціалу у молоді. Для сучасних науковців та педагогів пріоритетного значення набуває необхідність вивчення, переосмислення та узагальнення ціннісних засад природовідповідного виховання. Звернення до історії зарубіжної педагогіки дозволить майбутнім педагогам скласти більш повне уявлення про передумови та джерела становлення ідей щодо вивчення природовідповідного виховання дитини, дасть можливість орієнтуватися у різних педагогічних напрямках, творчо використовувати педагогічну спадщину зарубіжних педагогів для розв'язання сучасних освітніх проблем. Тому метою нашої статті є розкриття розвитку ідей природовідповідного виховання в історії зарубіжної педагогіки.

У числі дослідників цієї проблеми – М.В.Богуславській, В.П.Борісенков, Г.Б.Корнетов, З.А.Малькова, Н.Д.Нікандров, А.І.Піскунов, З.І.Равкін та інші. Аналіз поглядів на цю проблему поданий у дисертаційних дослідженнях М.Н.Певзнера «Реформаторський рух в історії зарубіжної педагогіки» (1997), Н.І.Клячкіної, Н.М.Магомедова «Методологічні та соціально-педагогічні основи теорії і практики природовідповідного виховання» (1994). Однак у цих дослідженнях розвиток ідеї природовідповідності висвітлені недостатньо.

Увагу ідеям природовідповідності в освіті й вихованні дітей почали приділяти ще в *античну епоху*. Стародавні греки пояснювали і розуміли сенс свого буття як його розгортання у відповідності до законів буття природи. Їхній “дух епохи” був узагальненням дійсного світу (космічного і людського), досягнутого в категоріальних формах, які дозволяв виокремлювати поріг наявного знання і культури античної цивілізації. Делегування цього духу в освіту і виховання обумовлювалось принципом, блискуче охопленим афоризмом великого Геракліта: “Хто знає і поважає закони, той не знає невдачі” [5, с. 34-47].

Греки залишили світу багату культурну спадщину. Їхні ідеї відіграли визначну роль у житті наступних поколінь і продовжують впливати на нашу культуру. Досконалість людської природи була метою усього грецького виховання. Вона перебувала в зародковій формі вже в часи Гомера, який жив приблизно у VIII ст. до н.е.

Отже, метою виховання, передусім, був розвиток у кожній людині цих двох ідеалів. Розум і мускули розглядали як чудові елементи виховання, причому всі зусилля були спрямовані на розвиток всебічно розвинутої особистості й зосереджені на суспільній придатності як у громадських справах, так і на полі бою. Для цього греки шукали загальну систему фізичного, розумового й морального виховання. У розвитку філософсько-педагогічних учень античної Греції визначна роль належить

Демокрітові, Сократові, Платонові, Аристотелеві. Тому освіта і виховання в античному світі розгортались, насамперед, як досягнення сенсу буття природи і, одночасно, як навчання організації співрозмірності життя людини з законами природи. Найбільш ґрунтовно принцип природовідповідності виховання представлений філософією Демокрита.

Думки Демокрита про природовідповідне виховання мають важливе значення в історії педагогіки. Він вважав, що становлення особистості людини залежить від його природи та виховання, яке було для нього такою ж справою, що й навчання. Ось фрагменти з творів філософа на цю тему: «Ніхто не досягне ні мистецтва, ні мудрості, якщо не буде вчитися», «Більше людей стають хорошими завдяки справі, ніж від природи», «Іноді молодим людям властивий розум, а старцям нерозсудливість, бо розуму вчить не час, а належне виховання і природа» [9, с. 9-10].

Антична філософія не є феноменом одновимірним. Це – єдність протилежних поглядів, теорій, філософських напрямів, співіснуючих не лише як продовження, але і як заперечення одне одного. Означене протистояння пронизувало будь-яку проблему. Не стала винятком і сфера виховання. Сократ, наприклад, на відміну від більшості інших філософів, вважав пізнання природи справою не лише непотрібною, але й шкідливою, хоча в цілому був прихильником природовідповідного виховання. Істинне виховання (і освіта), вважав він, є внутрішнім, моральним, духовним. Воно має аристократичний характер. [8, с. 205-209].

Цікавою для нас є багатобарвна літературна спадщина Аристотеля – вище досягнення грецької філософії, – де чітко простежуються його педагогічні погляди. Мета виховання (за Аристотелем) – розвинути в людині вищі якості душі: розумову і вольову. Виховання повинно здійснюватись державою, яка визначає мету, завдання і зміст виховання і навчання.

Розглядаючи навчальні предмети початкової освіти, Аристотель визначив чотири основні: граматика, гімнастика, музика й іноді малювання. Питання щодо послідовності викладання цих предметів Аристотель вирішив на підставі вчення про психологію та етику. Турботі про тіло повинна передувати турбота про душу, а потім потрібно подбати про виховання здібностей для того, щоб це послужило вихованню розуму, а виховання тіла – вихованню душі.

Моральність людини, на думку Аристотеля, дається від природи тільки в можливості й лише суспільне життя перетворює її в дійсність. Людина – політична істота, і як таку, її потрібно готувати до життя різноманітними засобами. За Аристотелем, джерело людського

(морального) в людині – природа, виховання ж має не меті "доповнити те, чого людина не має від природи”.

Зі сказаного можна зробити висновок, що природовідповідне виховання мала великий вплив на соціально-політичне життя грецького народу. Заняття щодо розвитку природних сил особистості відповідали високим духовним запитам вільних громадян Греції.

В Давньому Римі найвиразніше принцип природовідповідності представлений творами Квінтіліана (прибл. 35-96), автора праці "Про виховання оратора" (12 книг). Упродовж двадцяти років він утримував першу в Давньому Римі відкрити риторичну школу [6, с. 34].

Педагогічна теорія Квінтіліана Марка Фабія ґрунтується на його вченні про позитивну природу людини. На його думку, всі діти мають здібності до навчання, яке треба починати з раннього віку, причому краще навчати їх у школі, ніж удома. Навчання повинно чергуватися з відпочинком і грою. Надаючи великого значення у розвитку дитини мові, вимагав, щоб усі, хто виховує дітей, добре її знали. Відчутну роль у вихованні відводив музиці та естетичному вихованню.

Згідно з його вченням, кожна людина обдарована природою, тупих дітей немає. За поєднання природних даних і виховання майже кожен може стати оратором. При цьому визначальна роль належить вихованню, метою якого є підготовка освіченого, здатного до активного громадського життя оратора. [6, с.57-59].

Отже, можемо відзначити, що погляди найбільш відомих мислителів античного світу мають кардинальне методологічне значення у вивченні процесу зародження ідеї природовідповідного навчання й виховання молоді. Видатні давньогрецькі філософи наголошуючи на вирішальній ролі знань, приходять до висновку, що у процесі навчання і виховання слід враховувати природу людини, її потреби, почуття, інтереси, нахили, здібності. Найбільш адекватним методом пізнання істини, виявлення природних можливостей людини є індивідуальний метод, метод діалогу. Оскільки людина знаходиться у неперервному розвитку, то її навчання і виховання мають здійснюватись протягом усього життя. Разом із тим мають змінюватися зміст освіти, форми, методи, засоби впливу на особистість. Процесу природовідповідного навчання й виховання повинні активно сприяти не лише зміст освіти, відповідні форми, методи, але й соціальні умови, професійна діяльність педагога й активна творча позиція учня.

Визначальним чинником історико-культурного процесу в середньовічній Європі було християнство. Воно також вплинуло на освіту й виховання. Відбулася зміна виховного ідеалу: якщо античним ідеалом була духовно й тілесно розвинена особистість, то середньовічний ідеал був невіддільним від підкорення тілесного начала

духовному. Духовне життя людини стало предметом глибокого вивчення і набуло першочергового релігійного значення [3 с. 99–105].

В епоху Середньовіччя панувала євангельська моральна доктрина, а навчання і виховання мали переважно богословський характер. Ранньохристиянські мислителі-педагоги (Арій, Оріген, Тертуліан, Пелагій) розробили педагогічну етику на засадах добра, милосердя та любові. Ідеалом виховання для них була людина, яка відмовлялася від задоволення і спокус земного життя, прагнула до неба. Цей ідеал описаний у працях найяскравішого представника західної патристики, засновника християнської антропології Августина Блаженного. На відміну від античної філософської думки, він прагнув дослідити динаміку людської особистості і динаміку загальнолюдської історії. Августин Блаженний обґрунтовує систему виховання, ідеалом якої є людина, яка відмовляється від задоволення і спокус земного життя, прагне до неба.

Учителя Августин Блаженний радив вибирати старшого за віком, досвідченого і мудрого. Такий наставник не сваритиме дитину за повільність, а хвалитиме і спонукатиме її старання. Вихователь передусім повинен дбати про те, щоб не викликати в дитини ненависті до себе і до навчання. Потрібно вчити і виховувати так, щоб дитина не лише розуміла зміст доброчесностей, а й спроможна була знайти добре в поганому. Учитель має ставитися до учня, як до Божого створіння, що забезпечить постійне самовиховання та самовдосконалення педагога. Так, у праці "Учитель" описано необхідні риси педагога: щирі любов до Бога, доброту, скромність, володіння різнобічними знаннями. Якщо вчитель чогось не знає, він має зізнатися в цьому, а не демонструвати вдаване знання. Августин Блаженний засуджував невимогливих до учнів педагогів, які надають перевагу грошам, а не науці. Це становить небезпеку як для особистості, так і для держави. На його думку, виховати справжню особистість можна лише у школі радості. Дитина у ній має розвиватися гармонійно: гартувати свою душу і тіло, щоби стати мужньою і відповідальною перед викликами життя. Чільне місце у школі радості має посідати естетичне виховання. На думку Августина, Бог є виявом досконалого, прекрасного. Любов до нього робить людину морально бездоганною й неповторною [2 с. 86-91].

Носіями християнської педагогіки передусім були служителі церкви. Вірець виховання мало давати чернецтво, ідеалом якого було моральне виховання "чистоти серця" шляхом постів, старанного читання релігійних текстів, усунення пристрасті до земних благ, самоконтролю бажань, думок та вчинків. Однак це не виключало необхідності здобуття світських знань. Разом з тим використовувалися й античні традиції. Наприклад, Боєцій та Кассіодор створили перші середньовічні

підручники з арифметики, логіки, музики тощо, програми середньовічних навчальних дисциплін – “семи вільних мистецтв”, які сягали корінням у римську епоху і склалися з тривіума (граматика, риторика, діалектика) та квадрівіума (арифметика, геометрія, астрономія і музика).

Важливе значення для розвитку педагогіки мала схоластика, призначена для надання систематизованого знання про християнство. Блискучим схоластом тогочасної епохи був П'єр Абеляр (1079 – 1142 рр.), який, володіючи даром красномовства, намагався поєднати віру та розум, вчив досягати високого суспільного стану завдяки освіті та знанням, які є насамперед результатами самостійної роботи, та заохочував учнів до творчості.

Результати аналізу педагогічної літератури засвідчують, що в епоху середньовіччя відбувається зміна парадигм щодо розуміння сутності людини: домінуючою стає теологічна концепція буття індивіда. Тому ідея природовідповідності навчання й виховання особистості розвивається відповідно до релігійних уявлень про особистість, її місце і призначення в земному житті й потойбічному світі. Схоластичні зміст, форми та методи навчання й виховання, авторитарність взаємин у системі “педагог – учень” часто унеможлилювали реалізацію здібностей, природних обдарувань вихованців.

Представники раннього середньовіччя пріоритет в ідеї природовідповідності надавали вольовим, а не розумовим якостям людини. Учені пізнього середньовіччя, навпаки: пріоритет надають інтелектуальним здібностям людини. На їх думку виховні впливи на людину можуть бути продуктивними тоді, коли вихователі, вчителі добре усвідомлюють єдність, що існує між світом природи й людини, гармонію будови людського тіла й душі. Слід також у навчально-виховному процесі враховувати співвідношення загального й індивідуального в природі індивіда, неперервного й дискретного в його розвитку.

Новий імпульс ідеї природовідповідності й гуманізму виховання отримали в добу Відродження.

Одним з найвидатніших представників педагогічної думки епохи Відродження є Франсуа Раблет (1494 – 1553). В своєму романі “Гаргантюа і Пантагрюель” він піддав критиці схоластичне навчання, показав його порожність і нікчемність. Виклав свою систему виховання, в якій показав навчання, засноване на вільному інтересі та активності дитини. Джерелом знань служать не тільки книги, а й вивчення природи шляхом безпосереднього спостереження, бесіди, які збуджують дитячу думку, а також широке знайомство з оточуючим життям. Ф. Рабле пропонує давати дітям універсальні знання (мови, математику,

астрономію, природознавство, історію, право, фізичне виховання). Важливою складовою частиною різнобічного виховання він вважав мистецтво. [4, с. 52-55].

В добу Нового часу з'явилися педагогічні теорії, розроблені на засадах ідей природовідповідності та гуманізму.

Чеський учений і практик Ян Амос Коменський (1592 – 1670 рр.) є одним із найвидатніших педагогів Нового часу. Я.Коменський розробив періодизацію і систему шкільної освіти. Все життя дитини він розбив на чотири вікових періоди по 6 років у кожному.

У системі Я.Коменського першим ступенем навчання є материнська школа - це сім'я, де протікає життя дитини від народження до 6-ти років. Вихованню дітей цього віку він присвятив роботу під назвою "Материнська школа". Головним призначенням цієї школи він вважав захист дитини від шкідливих впливів, а також створення твердої основи для всієї системи наступного навчання і виховання. Я.Коменський пропонував у цьому віці здійснювати необхідний розумовий розвиток дитини. В той час панувала точка зору, що дитина від природи наділена такою ж душею, інтелектуальними якостями та іншими здібностями, що й доросла людина. При цьому не брались до уваги вікові особливості духовного розвитку дитини. Я.Коменський висуває в своїх роботах принцип природовідповідності, згідно з яким в навчальному процесі необхідно враховувати вікові особливості дитини.

Другим ступенем в системі освіти і виховання Я.Коменського є школа рідної мови, котра, на його думку, повинна бути в кожній общині, кожному населеному пункті. Навчання на цьому етапі повинно проводитись рідною мовою, причому вчитися повинні всі діти обох статей, незалежно від станів, віросповідань і національності.

Третім ступенем навчання, запропонованим Я.Коменським, була латинська школа чи гімназія. На його думку, це повинна бути всезагальна школа, де навчалися б юнаки незалежно від їх майнового і станового положення. Такі гімназії повинні бути відкриті в кожному місті і складатися з 6 чи 7 класів. Тут,крім "семи вільних мистецтв" (граматика, діалектика, риторика, арифметика,геометрія, музика і астрономія), пропонувалось вивчати фізику, географію,історію і мораль. Встановлюючи таку послідовність вивчення основ наук, Я.Коменський виходив із своїх філософських поглядів, а також із теорії сенсуалізму і був на той час педагогом-новатором.

У дидактиці Я.Коменського закладені ідеї виховання особистості, виховання людяності в людині. В основі вчення про виховання особистості лежить ідея виховуючого навчання і природовідповідності. Говорячи про виховання людяності в людині, Я.Коменський виділяє чотири основних добродієвості: мудрість, поміркованість, мужність і

справедливість. Педагог підкреслює, що людина не народжується з моральними якостями - вони у неї виховуються напротязі всього життя; моральність пов'язана з вихованням мудрості і любові до неї в учнів. Я.Коменський, поряд з головними добродіями, рекомендував розвивати в дітях скромність, слухняність, охайність, доброзичливість до інших людей, повагу до старших, працелюбність. Він вважав, що зразки навчання і виховання слід брати з життя природи; у навчанні та вихованні здійснювати диференційований підхід до дитини, залежно від її психологічних якостей і вікових особливостей; застосовувати принципи доступності, поступового ускладнення змісту освіти, гармонійного розвитку властивостей особистості. [4, с. 72-74].

З'ясовано, що доба Просвітництва характеризується новими підходами до осмислення ідеї природовідповідності. Цікавими є погляди французького філософа, письменника, педагог-просвітитель із світовим іменем

Жана Жака Руссо на це питання. Він збагатив науку цінними здобутками, серед яких – ідея вільного, природного виховання. За порадою Дідро він взяв участь у написанні конкурсної роботи “Чи сприяв прогрес у науці й мистецтві поліпшенню чи погіршенню моралі?”, за яку одержав першу премію і здобув світову славу. На відміну від інших просвітителів, він не ставив розвиток громадянських і моральних якостей в залежність від прогресу наук і мистецтв. Центром його уваги стала природна людина, яка народжується досконалою, але яку спотворюють суспільні умови.

Свою концепцію Ж.-Ж.Руссо викладав у творі “Еміль, або про виховання” (1762), трактат, який він вважав найкращим і найбільш важливим із своїх праць і в якому його педагогічні погляди виражені через художні образи. Цей твір було навіть спалено на одній із площ Парижа. Більша частина життя Руссо пройшла у злиднях. У своїй педагогічній концепції він відкидав сучасну йому освітньо-виховну систему. Замість неї вважав необхідним ввести демократичну систему, яка повинна сприяти виявленню в дитини обдарувань, закладених природою. виховання буде сприяти розвитку дитини лише в тому випадку, якщо набуде природного, природовідповідного характеру, буде прямо пов'язано з природним розвитком індивіда і спонукатиме його до самостійного набуття особистого досвіду і знань.

Центральним пунктом концепції Руссо виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Він вважає, що вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини, як маленької людини.

Один із французьких філософів-просвітителів Клод Гельвецій (1715-1771) народився в Парижі в сім'ї придворного лікаря. Закінчив єзуїтський колеж. У 1758 р. написав книгу "Про розум", що була спрямована проти основ феодального порядку, релігійної ідеології. Король та Папа приговорили книгу до спалення. Гельвецій врятував собі життя ціною публічного зречення від своєї праці. Однак він залишився вірним своїм ідеям, які виклав більш ґрунтовно в книзі "Про людину, її розумові здібності та її виховання", яка була опублікована після його смерті.

Гельвецій продовжує Дж. Локка, коли погоджується з критикою теорії "вроджених ідей" Декарта. Гельвецій стверджує, що все в людині можна звести до відчуттів. Звідси він робить висновок, що всі люди від народження мають рівні природні та розумові здібності, рівні можливості до вдосконалення.

Гельвецій стверджував, що мета виховання має полягати в тому, щоб розкрити серце дитини для гуманності, а розум - для правди, щоб виховувати патріотів, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх людей. Моральне виховання, на думку Гельвеція, можна здійснювати за допомогою "Катехісису моралі" (подібно до релігійного катехісису), де дитина може взяти про справедливість, істину, користь тощо.

У працях Гельвеція велике місце відводиться розумовому вихованню, правильно поставленій освіті. Виходячи з того, що здорова людина є, при всіх інших умовах, більш щасливою, ніж людина нездорова, Гельвецій велику увагу приділяв фізичному вихованню, яке повинно одночасно змінювати і тіло, і дух.

Отже, проаналізувавши основні тенденції розвитку освіти й виховання в Європі та роль і місце ідей природовідповідності в історії педагогічної думки, нам удалося виявити, що значна кількість європейських мислителів, педагогів вважала цю ідею основою здійснення становлення й розвитку особистості, її морально-духовного виховання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Ю.В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации. – СПб: Алтейя., 1999. – 387 с.
2. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навчальний посібник / Григорій Петрович Васянович. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. Заболотна О. Філософські витоки шкільної альтернативної освіти: античність і середньовіччя / О. Заболотна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Вип. LVIII. – Ч. II. – Слов'янськ, 2011. – С. 99–105.
4. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. - Житомир, 2003.
5. Махній М.М. Історія психології: Психологічна думка стародавнього світу : навч. посібник / Махній М.М., Скок М.А. – Чернігів : Чернігівський ДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2001. – 100 с.
6. Мешко О. І. Історія зарубіжної школи і педагогіки / Мешко О. І., Янкович О.І., Мешко Г. М. - Тернопіль, 1996.

7. Словарь античности. – М.: Прогресс, 1989. – 704 с.
8. Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В.Андрушенка, І.Предборської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
9. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1981.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бондаренко Юлія Олександрівна – здобувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, викладач медичного коледжу імені Є.Мухіна.

Коло наукових інтересів: дослідження історико-педагогічних процесів німецької педагогіки.